
ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

УДК 332.12+336.71
JEL CODES D40, F41, G21, L10, P52

А. С. ШІРІНЯН,
*доктор фізико-математичних наук, головний науковий співробітник
проблемної науково-дослідної лабораторії
Національного університету харчових технологій,
вул. Володимирська, 68, Київ, 01601, Україна,
старший науковий співробітник Навчально-наукового центру НАН України,
просп. Науки, 46, Київ, 03028, Україна,*

Л. В. ШІРІНЯН,
*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів
Навчально-наукового інституту економіки і управління
Національного університету харчових технологій,
вул. Володимирська, 68, Київ, 01601, Україна*

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ: ФАКТОР МАСШТАБУ

Визначено поняття конкурентоспроможності ринку банківських послуг і побудовано уніфіковану методику комплексної оцінки конкурентоспроможності ринку банківських послуг, що базується на системі кількісних оцінок і критеріїв.

Ключові слова: ринок банківських послуг; конкурентоспроможність ринку; масштаби ринку; щільність банків і послуг; місткість ринку; відкритість ринку; межа впливовості; бар'єри входження; межі капіталізації.

Бібл. 18; табл. 16; формул 17.

UDC 332.12+336.71
JEL CODES D40, F41, G21, L10, P52

ARAM SHIRINYAN,
*Doctor of Phys. & Math. Sci., Principal Researcher
of the Research Laboratory, National University of Food Technologies,
68, Volodymyrs'ka St., Kyiv, 01601, Ukraine,
Senior Researcher of the Educational and Research Center of the NAS of Ukraine,
46, Nauky Ave., Kyiv, 03028, Ukraine,*

LADA SHIRINYAN,
*Doctor of Econ. Sci., Professor, Head of the Chair of Finances,
Educational and Research Institute of Economics and Management,
National University of Food Technologies,
68, Volodymyrs'ka St., Kyiv, 01601, Ukraine*

COMPETITIVENESS OF UKRAINE'S BANKING SERVICES MARKET: SCALE FACTOR

Notion of competitiveness of the banking services market is defined and an unified methodology for a comprehensive assessment of the competitiveness of the banking services market, based on a system of quantitative assessments and criteria, is developed.

Keywords: banking services market; market competitiveness; scale of the market; density of banks and services; market capacity; openness of the market; limit of influence; entry barriers; limits of capitalization.

References 18; Tables 16; Formulas 17.

© Шірінян Арам Сергійович (Shirinyan Aram), 2019; e-mail: aramshirinyan@ukr.net;
© Шірінян Лада Василівна (Shirinyan Lada), 2019; e-mail: ladashirinyan@ukr.net.

Глобалізаційні процеси на ринках банківських послуг загострюють потребу підвищення ефективності діяльності національних економічних суб'єктів. Під впливом надходження іноземного капіталу і посилення конкуренції можуть проявлятися як позитивні зрушення у вигляді вдосконалення функціонування національних ринків, підвищення якості надання послуг і методів конкурентної боротьби, так і негативні явища у формі поступової втрати контролю під час проведення грошово-кредитної політики. Необхідність ефективного регулювання та розвитку національного ринку банківських послуг в умовах експансії іноземного капіталу і міжнародних правил ведення бізнесу вимагає постійного пошуку та вдосконалення конкурентних переваг національних постачальників банківських послуг.

В Україні простежуються тенденції щодо уніфікації вимог до банківської діяльності за міжнародними стандартами, впровадження інновацій і водночас підвищення залежності від іноземних гравців та уразливості ринку щодо зовнішніх кризових явищ. Нині точиться багато дискусій стосовно кількості й конкурентоспроможності гравців на вітчизняному ринку банківських послуг. Це зумовлено тим, що банківські установи забезпечують перерозподільні відносини на фінансовому ринку і вважаються інституційними інвесторами. У цьому контексті та з позицій євроінтеграційних процесів в економіці України з'являються нові питання, які потребують вирішення на макроекономічному рівні:

- як далеко зайде консолідація або лібералізація ринку банківських послуг України;
- чи є індикатор “природного рівня” відкритості, конкуренції, розміру і структури ринку банківських послуг;
- з якою кількістю банків у результаті лібералізації доведеться мати справу Національному банку України як регулятору?

Це неповний перелік проблем, вирішення яких пов'язане з адекватним оцінюванням конкурентного стану ринку банківських послуг і його динаміки. У цьому зв'язку актуальним стає формування уніфікованих комплексних методик оцінки конкурентоспроможності ринку банківських послуг як адекватного інструментарію пруденційного нагляду і регулювання з боку вповноважених органів.

Окреслене питання відкритості та розподілу послуг серед гравців корелює з проблемою визначення рівня фінансової безпеки ринку в контексті “Методики розрахунку рівня економічної безпеки України” *, аналіз якої щодо банківського ринку можна знайти у працях Т. Сак [1], А. Єпіфанової [2] та інших. У наукових публікаціях проблема масштабу ринку банківських послуг розглядається переважно фрагментарно або в контексті результатів діяльності окремих груп банків, а не всього ринку. Серед відповідних праць слід назвати дослідження Н. Корецької [3], Н. Куніцина [4], І. Лютого [5], М. Портера [6], Н. Радової [7], С. Чернової [8]. Поза увагою залишається порівняння українського ринку банківських послуг з ринками інших країн.

Огляд наукової літератури засвідчує факт відсутності єдиної концепції управління конкурентоспроможністю банків не тільки в Україні, але й в інших країнах. Для аналізу конкурентоспроможності зарубіжні наукові школи використовують два основних підходи. Перший, традиційний, підхід формулюється в межах теорії Індустріальної організації (Industrial Organization) й базується на використанні парадигми “структура – поведінка – ефективність” (Structure – Conduct – Performance Hypothesis), яка постулює макроекономічний зв'язок між ринковими концентрацією і конкуренцією. Такий “структурний” підхід передбачає використання мак-

* Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

роекономічного показника концентрації, наприклад, індексу Герфіндаля – Гіршмана (Herfindahl – Hirschman Index), для аналізу конкурентних умов на ринку [9]. Подальше наше дослідження частково буде засноване на традиційному підході з відповідними пропозиціями щодо його вдосконалення та адаптації для України.

Другий, альтернативний, “неструктурний” підхід у межах теорії Нової індустріальної організації (Modern Industrial Organization) базується на використанні теорії ігор, мікроекономічних основ та економетричних параметрів поведінкового рівняння: передбачається, що кожний банк установлює рівноважні ціни й кількість послуг так, щоб максимізувати прибуток. Такий підхід залежить від характеристики взаємодії між банками та умовами попиту на послуги. Зарубіжні дослідники Д. Панзар і Д. Россе розробили відповідний підхід для аналізу емпіричної поведінки банків, який відомий також під назвою H-statistic [10]. Підхід використовує фактичні дані балансу банків, що є корисним при проведенні емпіричних досліджень, і набув успішного застосування для аналізу ринків [11; 12].

У цілому виявлено, що питання комплексної оцінки рівня конкурентоспроможності є недостатньо дослідженим. Нині ще не розроблено уніфікованих комплексних методик оцінювання конкурентоспроможності всього українського ринку банківських послуг. Наскільки нам відомо, лише одна вітчизняна розробка (наукової групи Л. Шірінян) уперше пропонує уніфіковану комплексну методологію оцінки конкурентоспроможності саме ринку послуг як на основі системи кількісних показників, так і з позиції інтегральної величини [13, с. 185]. Відповідний підхід є оригінальним, достатньо трудомістким і передбачає три етапи:

1) етап економіко-правового аналізу (перший етап перевірки положень законодавчих актів і нормативних положень, виконання Базельських вимог для банківського сектору);

2) етап дослідження конкурентоспроможності й масштабу ринку (другий етап, який є основним етапом аналізу і представлено далі);

3) етап аналізу структури і закономірностей ринку (третій етап деталізації з більш глибоким розкриттям кореляцій і різних сторін розподілу ринку серед гравців) [13, с. 148].

Як і будь-яка нова розробка, методологія групи Л. Шірінян не позбавлена дискусійних моментів. По-перше, в межах методології не запропоновано критерії для оцінювання масштабу ринку, що є важливим з урахуванням експансії банківських послуг. По-друге, більшій деталізації та вдосконалення потребують критерії відкритості ринку, критерії для верхньої межі капіталізації банків з урахуванням сучасних тенденцій і нормативних вимог. По-третє, методологія не враховує використання фінансових цифрових технологій, які охопили банківську діяльність в останні роки і стануть головними конкурентними перевагами в найближчий період. До того ж результати за такою методологією було оприлюднено лише для страхового ринку, однак застосування методики для українського ринку банківських послуг дослідниками дотепер не виконано, що пов’язано насамперед з новизною і багатофакторністю підходу та проблемами асиметрії інформації. Отже, перший етап економіко-правового аналізу, фактично представлений у звітах Національного банку України (НБУ) * і публікаціях науковців [14; 15], і буде предметом окремого розгляду. У запропонованому дослідженні ми застосуємо другий етап зазначеної методології, паралельно висловлюючи пропозиції щодо її вдосконалення. Третій етап методології також виходить за межі цієї публікації та є предметом окремої праці.

* Національний банк України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>.

Слід також наголосити, що у фаховій літературі конкурентоспроможність розглядається у двох взаємозв'язаних аспектах: на національному рівні та на рівні підприємств. Науковцями розкривається економічна сутність понять “конкурентоспроможність товару (продукції)”, “конкурентоспроможність фірми (підприємства, банку)” і “конкурентоспроможність країни” або “конкурентоспроможність економіки”, однак дотепер невживаним залишається поняття “конкурентоспроможність ринку” товарів і послуг [13, с. 133]. Саме тому доцільно дати відповідне означення з деталізацією для банківського сектору.

У нашому дослідженні з'ясовуються окремі аспекти конкурентоспроможності, пов'язані з банківською справою. З цих позицій поняття конкурентоспроможності можна відносити до:

- банківської системи (банківського сектору чи індустрії);
- ринку банківських послуг (на національному і регіональному рівнях);
- банків (фінансових посередників і фінансово-кредитних установ);
- банківських послуг (товарів, продукції).

Ми розглядаємо поняття “конкурентоспроможність ринку” банківських послуг як комплексну порівняльну макроекономічну характеристику, що відображає узагальнену оцінку діяльності всіх банків на ринку за певний проміжок часу, результат і досконалість конкурентної взаємодії суб'єктів такого ринку, ступінь переваги сукупності показників ринку банківських послуг в Україні над сукупністю показників інших секторів її економіки і відповідних ринків інших країн світу. Поняття “конкурентоспроможність ринку” характеризує здатність постачальників послуг конкурувати і задовольняти запити споживачів на ринку та оцінюється сукупними показниками діяльності постачальників послуг, рівнем відкритості ринку і кількістю гравців на ринку, ефективністю використання ресурсів і ступенем впливу ринку на формування ВВП, рівнем конкуренції постачальників і розподілом послуг серед гравців на ринку. На конкурентоспроможному ринку ані жодний постачальник послуг (чи виробник товару), ані окрема невелика група постачальників або окремих споживачів (чи певна група споживачів) не можуть диктувати ціну чи правила, за якими має працювати ринок. Іншими словами, конкурентоспроможність може існувати там, де існує ефективна конкуренція.

Отже, **мета статті** – розробити нову методологію комплексної оцінки конкурентоспроможності українського ринку банківських послуг у частині визначення фактора масштабу ринку на основі кількісних оцінок показників і порівняння з ринками банківських послуг інших країн.

Об'єктом дослідження є ринок банківських послуг України, предметом дослідження – методологія оцінювання конкурентоспроможності ринку банківських послуг України.

Нову методологію конкурентоспроможності ринку поділено нами на два блоки і відповідні пункти аналізу.

Перший блок (розкрито в даній статті) присвячений переважно фактору масштабу ринку та охоплює:

- аналіз територіальних меж, місткості й масштабів ринку банківських послуг;
- визначення щільності й компактності банків та їх філій на ринку;
- аналіз відкритості ринку банківських послуг;
- дослідження місткості й важливості банківських послуг на ринку;
- розрахунок щільності банківських доходів і послуг на ринку;
- виявлення бар'єрів входження на ринок і виходу з нього;
- визначення меж капіталізації банків;
- встановлення рівня розвитку інноваційних послуг.

Другий блок розкриває аналіз конкуренції гравців на ринку та макроекономічні параметри конкурентоспроможності ринку банківських послуг:

- аналіз ефективності використання ресурсів;

- аналіз монопольного становища банків на ринку;
- аналіз рівня конкуренції банків на ринку;
- оцінка інтегральної конкурентоспроможності ринку банківських послуг;
- дослідження диспропорцій і насичення ринку гравцями.

Підхід дає змогу здійснити порівняння показників ринку банківських послуг з показниками інших ринків як усередині країни (регіональний аспект), так і на міжнародному рівні. Основну вагу приділено порівнянню українського ринку банківських послуг з відповідними ринками Єврозони (країни ЄС та Європейської асоціації вільної торгівлі). Кількість населення в Україні у 2018 р. становила приблизно 42216770 осіб, або 0,56% населення Землі *. Отже, для правильного оцінювання фактора масштабу ринку і порівняння ми обрали співрозмірні країни Єврозони і світу з кількістю населення, що варіюється в межах від 0,25% до 1% населення планети (різниця з Україною становить не більш як 2 рази).

Методологія оцінювання ринку банківських послуг

Перші уявлення про розміри українського ринку банківських послуг і результати діяльності можна отримати з огляду стану національного ринку та макроекономічних даних про банківські установи України за допомогою показників: N – кількість діючих банків; ВВП – валовий внутрішній продукт країни; A – активи всіх банків; BK – власний капітал банків; $ВД$ – валові доходи; $ВВ$ – валові витрати; $Пр$ – валовий прибуток; $СП$ – сплачені проценти.

Для порівняння за таким підходом потрібно навести відповідні дані ринків банківських послуг співрозмірних країн Єврозони і світу.

Територіальний аспект, місткість і масштаби ринку

Масштаби ринку пов'язані з обсягами постачання банківських послуг. У багатьох країнах світу найбільш впливовими є банки, що характеризуються найкращими результатами діяльності й найбільшими обсягами надання послуг. Такі банки мають активи на рівні ВВП України: Промисловий і комерційний банк Китаю (найбільший державний банк Китаю) – 295% ВВП, міжнародна фінансова група BNP Paribas (Франція) – 106% ВВП, банківський холдинг JPMorgan Chase (США) – 215% ВВП, “ПриватБанк” (Україна) – 11% ВВП, “Ощадбанк” (Україна) – 10% ВВП. У цілому дані свідчать про високу ефективність діяльності в Україні найбільших державних банків і великих банків іноземних банківських груп [16, с. 42].

З погляду експансії бізнесу фактор масштабу ринку виступає стимулятором, тобто чим більший масштаб бізнесу, тим кращий рівень конкурентоспроможності такого бізнесу і ринку. З метою отримання кількісної оцінки і порівняння обсягу банківських послуг окремої країни (регіону) позначимо як X_i . Для ранжування як найкращий результат можна обрати максимальний обсяг банківських послуг (X_{\max}) країни-лідера. У теорії маркетингу говорять про так звану місткість ринку – максимальний обсяг продажів. З таких позицій реальні продажі послуг на ринку визначатимуть позицію країни (Y_1) і рейтинг масштабу ринку за рахунок порівняння часток:

$$Y_1 = 100\% \cdot X_i / X_{\max} \quad (1)$$

Інша можливість кількісної оцінки полягає в порівнянні результатів банківської системи окремої країни (регіону) із сумарними результатами всіх подібних систем:

$$Y_2 = 100\% \cdot X_i / \sum_{i=1}^M X_i \quad (2)$$

де i – номер країни (регіону), X_i – обсяг банківських послуг окремої i -ї країни (регіону), M – загальна кількість країн (регіонів). За таким підходом максимальний обсяг банківських послуг X_{\max} визначається як сума: $X_{\max} = \sum_{i=1}^M X_i$ (знаменник формули 2).

* Чисельність населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Чисельність_населення_України.

Масштаби ринку можна оцінити за допомогою розробленої нами класифікації та відповідних критеріїв (табл. 1).

Таблиця 1
Масштаби ринку товарів і послуг залежно від обраного критерію *

Критерій Y_2	Характеристика ринку за показником Y_2	Критерій Y_1	Характеристика ринку за показником Y_1
$0\% < Y_2 < 0,01\%$	Карликовий, наномасштабний	$0\% < Y_1 < 10\%$	Малий
$0,01\% < Y_2 < 1\%$	Малий, мікромасштабний		
$1\% \leq Y_2 \leq 10\%$	Середній, мезомасштабний	$10\% \leq Y_1 \leq 50\%$	Середній
$10\% < Y_2 \leq 30\%$	Великий, макромасштабний	$50\% < Y_1 \leq 100\%$	Великий
$30\% < Y_2 \leq 75\%$	Надвеликий, мегамасштабний		
$75\% < Y_2 \leq 100\%$	Гігантський, гіпермасштабний		

* Розроблено авторами.

Щільність банків і розподіл філій

Іншими критеріями рівня розвинутості й масштабу ринку послуг є показники, які пов'язані з кількістю споживачів і постачальників послуг. Вони розкривають доступність для населення та використання послуг. У випадку ринку банківських послуг такими показниками є щільність банків і філій (відділень) по регіонах. Під щільністю банків на ринку можна розуміти кількість банків, яка припадає на одну людину:

$$\rho = N / N_{\text{нас}}, \quad (3)$$

де ρ – щільність (кількість банків на одну особу), N – кількість банків у країні, $N_{\text{нас}}$ – кількість населення країни. Або можна визначати кількість осіб, яка припадає на один банк: $\omega = 1 / \rho = N_{\text{нас}} / N$.

Подібним способом підраховується щільність відділень банків:

$$\rho_{\text{від}} = N_{\text{від}} / N_{\text{нас}}. \quad (4)$$

Відкритість ринку

Входження іноземної фінансової установи до фінансового сектору країни є частиною його лібералізації. Відкриття національного ринку банківських послуг для іноземних гравців може призвести до негативних результатів – абсолютного панування іноземних банківських установ. Важливим є пошук балансу між потребою мати відкритий ринок і рівнем конкурентоспроможності ринку.

Відкритість ринку передбачає врахування фактора масштабу ринку і базується на визначенні частки іноземного капіталу на ринку (позначено як φ), активності банків з іноземним капіталом (далі – БІК) та використання класифікації типів ринків за критерієм відкритості (табл. 2) [17, с. 57]. Класифікація показує, що відкритість ринку є фактором змішаного типу, і визначає зелені (оптимальні), жовті (помірні та попереджувальні), білі (небажані та небезпечні), червоні (неприпустимі) зони ступеня відкритості ринку. Рівні 2, 3, 4, 5 характеризують відкриті ринки, а рівні 0, 1 – відповідно, закриті та ізолювані ринки. Межа відкритості становить: $\varphi = 10\%$.

Таблиця 2
Характеристики відкритості ринку залежно від критерію *

Ознаки	Рівень (назва)	Критерій	Оцінка доцільності	Умовний колір
Ізолюваний	0 – isolated (ізолюваний)	$0\% < \varphi < 1\%$	небажана небезпечна зона	білий
Закритий	1 – close independent (автономний)	$1\% \leq \varphi \leq 10\%$	помірна зона	жовтий
Відкритий	2 – open optimal (оптимальний)	$10\% < \varphi \leq 35\%$	оптимальна зона	зелений

Закінчення таблиці

Відкритий	3 – open dependent (залежний)	$35\% < \varphi \leq 50\%$	попереджувальна зона	жовтий
	4 – open strong dependent (дуже залежний)	$50\% < \varphi < 75\%$	небажана небезпечна зона	білий
	5 – affiliated (афілійований)	$\varphi > 75\%$	неприпустима зона	червоний

* Складено авторами за [17, с. 57].

Для кількісних оцінок ми в різні способи визначили показник відкритості. Перший варіант – за БІК:

$$\varphi_N = 100\% N_{\text{БІК}} / N, \quad (5)$$

де $N_{\text{БІК}}$ – кількість БІК на ринку, N – загальна кількість банків на ринку.

Другий варіант – за активами:

$$\varphi_A = 100\% A_{\text{БІК}} / A, \quad (6)$$

де $A_{\text{БІК}}$ – активи банків з іноземним капіталом, A – загальні активи банків на ринку.

Третій варіант – за часткою іноземного капіталу в статутному капіталі банку:

$$\varphi_K = 100\% \text{ІК} / \text{СК}, \quad (7)$$

де ІК – іноземний капітал у статутних капіталах банків, СК – статутний капітал банків. Показник φ_K розкриває країну походження коштів і визначає частку іноземних власників у банківській системі України.

Слід також зауважити, що останній показник φ_K використовується Міністерством економічного розвитку і торгівлі України в “Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України” як фактор змішаного типу *, а межа початку небезпечного рівня відкритості за такою методикою: $\varphi_K = 40\%$. Якщо порівнювати такий підхід з наведеними критеріями в таблиці 2, то можна побачити, що, згідно з методикою Л. Шірінян, небажана небезпечна (біла) зона починається з 50%.

Місткість і важливість послуг

Важливість певних послуг на ринку визначається впливом на формування загального ВВП і може бути оцінена часткою таких послуг у ВВП. Подібно до показника відкритості ринку *межа впливовості й важливості послуг* оцінюється на рівні 10% ВВП.

Визначатимемо місткість банківських послуг η , яка також має назву показника проникнення (bank penetration), як частку доходів банків на ринку в загальній величині ВВП країни:

$$\eta_D = 100\% \text{ВД} / \text{ВВП}. \quad (8)$$

За подібним підходом доцільно визначати і схожий індекс, що базується на співвідношенні активів банків до ВВП:

$$\eta_A = 100\% A / \text{ВВП}. \quad (9)$$

Оскільки кредитування є основною банківською операцією, то для повноти опису доцільно також визначати місткість кредитів за формулою

$$\eta_K = 100\% \text{Кр} / \text{ВВП}, \quad (10)$$

де Кр – видані кредити (кредитний портфель).

Щільність банківських послуг

Рівень розвинутості ринку і фактор масштабу можна оцінити за допомогою показників щільності послуг:

– доходу, що одержує один банк: $\alpha = \text{ВД} / N$;

* Commercial bank branches (per 100000 adults) / The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://data.worldbank.org/indicator/FB.CBK.BRCH.P5?locations=UA>.

– середньої вартості кредитного договору або середньої суми одного кредитного договору: $\beta = K_p / N_K$, де N_K – кількість кредитних договорів за рік (можна альтернативно обрати середню суму одного депозитного договору);

– середньої суми кредиту на душу населення: $\gamma = K_p / N_{\text{нас}}$;

– середньої суми депозиту на душу населення: $\varepsilon = D_p / N_{\text{нас}}$, де D_p – депозити населення і бізнесу.

Бар'єри входження на ринок і виходу з нього

Фактор масштабу ринку також охоплює питання бар'єрів входження на ринок, яке пов'язане з обмеженнями на старт бізнесу: кількість дозвільних документів, Базельські вимоги до капіталу банку тощо.

Із загальних міркувань зрозуміло, що через пруденційний нагляд, ліцензування, вимоги до капіталу, відповідні та належні правила для вищого керівництва входження на ринок не є вільним, що виключає ідеальну конкуренцію.

Часовим критерієм бар'єра входження на ринок і виходу з нього називають час t повної компенсації витрат на створення бізнесу. Якщо $t \geq 5$ років, то вважається, що ринок має надвисокий бар'єр входження.

Межі капіталізації

Фактор масштабу також корелює з проблемою впливу розміру активів банків на їх роботу і рівнем державних вимог до капіталів банків. Важливими є два аспекти: нижня і верхня межа капіталізації. Щодо нижньої межі, то це стосується насамперед виконання стандартних вимог Базельського комітету (відповідний економіко-правовий аналіз є завданням 1-го етапу окресленої методики) і тому тут не розглядається.

Стосовно верхньої межі капіталізації в банківському секторі, то необхідність її врахування показали світова фінансова криза 2007–2009 рр. і приватизація “ПриватБанку”. Факти свідчать, що банкрутство великих банків є неможливим без нанесення збитку фінансовій системі в цілому (так званий принцип too big to fail). Наприклад, уряд США був змушений витратити сотні мільярдів доларів на такі фінансові корпорації, як Citigroup (комерційний банк) та AIG (страховик життя), аргументуючи це тим, що їх падіння призвело б до непомірно великих руйнівних ефектів для фінансового сектору та економіки в цілому. Подібний підхід було здійснено по відношенню до “ПриватБанку”.

Пропонуємо кількісне формулювання. Позначимо верхню межу капіталізації банків символом η_{\max} і визначимо таку величину, як відношення максимального активу (A_{\max}), активу найбільшого банку на ринку, до ВВП:

$$\eta_{\max} = 100\% A_{\max} / \text{ВВП}. \quad (11)$$

Формула (11) є подібною до формули (9), де в чисельнику – величина активу найбільшого банку.

Врахуємо, що Україна належить до країн з перехідною економікою, де формування ринкових умов поки що не реалізоване повною мірою, а ступінь відкритості ринку не повинен перевищувати межу оптимальної зони (35%) (див. табл. 2). З цих позицій вважаємо за доцільне запровадити в Україні *верхню межу капіталізації банків*, яка охоплює дві складові стосовно розміру активів і ступеня монополізації ринку:

– по-перше, пропонується ввести обмеження на максимальний розмір активів банку (A_{\max}), що діє на українському ринку на рівні не більше 30% ВВП країни;

– по-друге, активи будь-якого банку, що діє на українському ринку, не повинні перевищувати концентрацію $CR_1 = 30\%$ (розраховану на базі активів), а отримане нове значення індексу Герфіндаля – Гіршмана (розрахованого на базі активів) для ринку – бути нижчим за 2000.

Такий підхід стосується не центрального банку України, а лише комерційних банків, що діють в Україні. На нашу думку, відповідну пропозицію може бути імплементовано для всіх країн з перехідною економікою. Підхід дасть змогу врахувати малий масштаб українського ринку банківських послуг, коли присутність великих гравців (особливо іноземних з країн з розвинутою економікою) має бути обмежена верхньою межею капіталізації. Крім того, підхід аргументується вимогами Закону України “Про захист економічної конкуренції” * та застосуванням країною вимог Маастрихтського договору (Maastricht Treaty) про утворення Європейського Союзу, згідно з яким частка державного та гарантованого державою боргу у ВВП не повинна перевищувати 60% (частка внутрішнього боргу – до 30% ВВП, зовнішнього – до 25% ВВП) **.

Згідно з наведеною пропозицією, критерій для верхньої межі \max дорівнює 30% ВВП: $Limit(\eta_{\max}) = 30\%$.

Рівень розвитку інноваційних послуг

В умовах формування цифрового світу ознакою конкурентоспроможності ринку банківських послуг слід вважати ступінь діджиталізації (digitalization) послуг і використання інноваційних технологій із застосуванням систем віддаленого доступу (digital banking з цифровими каналами онлайн-поширення і без традиційних відділень банків обслуговування face-to-face):

- Інтернету (інтернет-банкінгу, сервісів онлайн-24);
- засобів мобільного зв'язку (мобільного та SMS-банкінгу);
- вуличних банкоматів, платіжних терміналів у режимі самообслуговування та цілодобових інтерактивних філій.

По-перше, ступінь розвитку інноваційних послуг можна визначати за допомогою частки витрат банків на впровадження цифрових інновацій:

$$\Omega_{\text{витрати}} = 100\% \text{ VI} / \text{ВВ}, \quad (12)$$

де ВВ – валові витрати всіх банків на ринку, VI – валові витрати на інновації та реалізацію фінансових цифрових технологій на ринку банківських послуг. Конкурентоспроможність ринку буде високою, якщо витрати на інновації перевищують $1/4$ всіх витрат: $\Omega_{\text{витрати}} > 25\%$. Подібний підхід і сам критерій можна застосувати і до окремого банку.

Наступним показником, що розкриває ступінь розвитку інноваційних послуг, є процент населення працездатного віку, яке користується інтернет- і мобільним банкінгом:

$$\Omega_{\text{банкінг}} = 100\% N_{\text{банкінг}} / N_{\text{нас}}, \quad (13)$$

де $N_{\text{банкінг}}$ – кількість осіб, що користуються інтернет- і мобільним банкінгом, $N_{\text{нас}}$ – кількість населення країни працездатного віку (від 15 до 65 років). Чим вищим є показник $\Omega_{\text{банкінг}}$, тим краще розвивається національний ринок банківських послуг.

Для обрахунків можна користуватися даними для всього населення країни щодо величини $N_{\text{нас}}$ (або зважати на те, що в Україні частка населення працездатного віку становить близько 68%). Альтернативно показник (13) може бути замінений на процент клієнтів банків, які користуються інтернет- чи мобільним банкінгом.

За різними оцінками, понад 50% власників смартфонів у країнах з розвинутою економікою використовують їх для здійснення мобільного банкінгу. Врахуємо

* Про захист економічної конкуренції : Закон України із змінами і доповненнями // Голос України. – 2001. – № 37 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>; Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку : розпорядження Антимонопольного комітету України від 5.03.2002 р. № 49-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>.

** Treaty on European Union / Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. – 1992. – 253 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf.

можливість використання сучасних засобів мобільного зв'язку для реалізації мобільного банкінгу за допомогою показника проникнення смартфонів (smartphone penetration), що визначає кількість осіб, які користуються смартфонами:

$$\Omega_{\text{смартфон}} = 100\% N_{\text{смартфон}} / N_{\text{нас}}, \quad (14)$$

де $N_{\text{смартфон}}$ – кількість осіб працездатного віку, які користуються смартфонами.

На нашу думку, активна динаміка збільшення частки безготівкових і скорочення частки готівкових коштів також може свідчити про ступінь розвитку інноваційних послуг. У цьому зв'язку ми пропонуємо визначати показник структури грошової маси на ринку як частку обсягів безготівкових розрахунків у країні:

$$\Omega_{\text{готівка}} = 100\% \text{БР} / M, \quad (15.1)$$

де M – грошова маса країни, БР – обсяг безготівкових розрахунків у країні.

У звітах НБУ можна знайти інформацію про обсяг операцій з використанням карток. У формулі (15.1) знаменником може бути загальний обсяг банківських операцій, а чисельником – обсяг безготівкових розрахунків з використанням карток. У разі наявності інформації водночас із формулою (15.1) визначається частка обсягу операцій за картками банків, проведених клієнтами дистанційно (через Інтернет), у загальному обсягу здійснених операцій:

$$\Omega_{\text{дистанція}} = 100\% \text{БР}_{\text{інтернет}} / \text{БР}, \quad (15.2)$$

де $\text{БР}_{\text{інтернет}}$ – обсяг операцій за банківськими картками в Інтернеті, БР – обсяг безготівкових розрахунків за картками у країні. Збільшення показника $\Omega_{\text{дистанція}}$ свідчить про зростання використання цифрових технологій.

Доцільно також визначати і порівнювати щільність випущених в обіг карток як кількість електронних карток на душу населення (per capita) за відповідною формулою:

$$\Omega_{\text{картки}} = N_{\text{картки}} / N_{\text{нас}}, \quad (16)$$

де $N_{\text{картки}}$ – кількість випущених в обіг платіжних карток. Наприклад, $\Omega_{\text{картки}} = 2,05$ означає, що на одну особу припадає дві картки (на 1 тис. осіб – 2050 карток).

Віддалений цифровий доступ також пов'язаний з використанням банкоматів і платіжних терміналів. Саме тому ми пропонуємо вираховувати щільність таких пристроїв на ринку, тобто їх кількість на душу населення, за відповідною формулою:

$$\Omega_{\text{термінал}} = N_{\text{термінал}} / N_{\text{нас}}, \quad (17)$$

де $N_{\text{термінал}}$ – загальна кількість банкоматів і POS-терміналів. Наприклад, $\Omega_{\text{термінал}} = 1 : 80$ означає, що на 80 осіб припадає один банкомат або POS-термінал.

Слід також звернути увагу, що нещодавно компанія Facebook (яка нині має близько 2 млрд. користувачів, з яких 11 млн. – в Україні) отримала ліцензію на управління грошовими переказами між фізичними особами. Крім того, виникають нові так звані P2P-технології (peer-to-peer) грошових переказів без участі банків. Подібні операції незабаром створять істотну конкуренцію банківському обслуговуванню. Обсяги подібних операцій поки що важко визначити, але їх роль зростатиме.

Запропоновані показники можна умовно розділити на такі, що стосуються обсягів послуг та аналізу грошового еквіваленту ($\Omega_{\text{витрати}}$, $\Omega_{\text{готівка}}$, $\Omega_{\text{дистанція}}$), і такі, що мають справу з кількістю операцій і частотним аналізом ($\Omega_{\text{банкінг}}$, $\Omega_{\text{смартфон}}$, $\Omega_{\text{картки}}$, $\Omega_{\text{термінал}}$).

Список використаної літератури

1. Сак Т.В. Фінансово-економічна безпека комерційних банків України // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – № 2. – С. 66–71.
2. Єпіфанов А.О., Пластун О.Л., Домбровський В.С. та ін. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : моногр. ; [за ред. А.О. Єпіфанова]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – 295 с.

3. *Корецька Н.І.* Процес концентрації ринку банківських послуг України: оцінка та стратегії позиціонування // Економічний форум. – 2014. – № 1. – С. 196–204.
4. *Куницына Н.Н., Краюшкин В.С.* Разработка методики интегральной оценки конкурентоспособности коммерческого банка // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 1 (38). – С. 303–306.
5. *Лютый І., Юрчук О.* Конкурентоспроможність банків в умовах глобалізації та лібералізації руху капіталу // Вісник НБУ. – 2006. – № 11. – С. 18–25.
6. *Портер М.Э.* Конкуренция ; [пер. с англ.]. – М. : Вильямс, 2005. – 608 с.
7. *Радова Н.В.* Передумови забезпечення конкурентоспроможності банків України // Економіка і Суспільство. – 2017. – № 8. – С. 659–665.
8. *Чернова С.А., Алиева М.Ю.* Методические подходы к оценке конкурентоспособности региональных коммерческих банков // Известия Уральского государственного экономического университета. – 2015. – № 1 (57). – С. 89–99.
9. *Claessens S., Laeven L.* What drives bank competition? Some international evidence // Journal of Money, Credit, and Banking. – 2004. – № 36. – P. 563–583.
10. *Panzar J.C., Rosse J.N.* Testing for “Monopoly Equilibrium” // Journal of Industrial Economics. – 1987 – № 35. – P. 443–456.
11. *Shaffer S.* Conduct in a banking monopoly // Review of Industrial Organization. – 2002. – № 20. – P. 221–238.
12. *Trembovetskyi V.* Testing for competition in banking sector: evidence from Ukraine / MA thesis in Economics. – К. : Kyiv School of Economics, 2010. – 34 p.
13. *Шірінян Л.В.* Фінансове регулювання страхового ринку України: проблеми теорії та практики : моногр. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 458 с.
14. *Koch S., Schneider S., Schneider R., Schröck G.* Basel IV: What’s next for European banks? / McKinsey & Company [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.mckinsey.com/business-functions/risk/our-insights/basel-iv-whats-next-for-european-banks>.
15. *Хоружий Д.* Сучасні тенденції впровадження положень Базеля III // Вісник Національного банку України. – 2015. – № 4. – С. 60–65.
16. *Долгих В.* Непараметричні оцінки впливу іноземного капіталу на ефективність діяльності банків України у 2005–2012 рр. // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 10. – С. 36–42.
17. *Шірінян Л.В., Шірінян А.С.* Методологія комплексної оцінки відкритості ринків банківських і страхових послуг України // Економіка України. – 2017. – № 12. – С. 55–60.

References

1. Sak T.V. *Finansovo-ekonomichna bezpeka komertsiiynykh bankiv Ukrainy* [Financial and economic security of commercial banks of Ukraine]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoevropeis'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*, 2015. No. 2, pp. 66–71 [in Ukrainian].
2. Epifanov A.O., Plastun O.L., Dombrov'skyi V.S., et al. *Finansova Bezpeka Pidpnyemstv i Bankivs'kykh Ustanov* [Financial Security of Enterprises and Banking Institutions]. A.O. Epifanov (Ed.). Sumy, UAB of the NBU, 2009 [in Ukrainian].
3. Korets'ka N.I. *Protses kontsentratsii rynku bankivs'kykh posluh Ukrainy: otsinka ta stratehii pozytstionuvannya* [Process of concentration of the banking services market in Ukraine: assessment and positioning strategies]. *Ekonomichnyi forum – Economic forum*, 2014, No. 1, pp. 196–204 [in Ukrainian].
4. Kunitsyna N.N., Krayushkin V.S. *Razrabotka metodiki integral'noi otsenki konkurentosposobnosti kommercheskogo banka* [Development of the technique of the integrated assessment of commercial bank's competitiveness]. *Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya – World of science, culture, education*, 2013, No. 1 (38), pp. 303–306 [in Russian].

5. Lyutyi I., Yurchuk O. *Konkurentospromozhnist' bankiv v umovakh globalizatsii ta liberalizatsii rukhu kapitalu* [Competitiveness of banks in the conditions of globalization and capital market liberalization]. *Visnyk NBU – Herald of the National Bank of Ukraine*, 2006, No. 11, pp. 18–25 [in Ukrainian].
6. Porter M.E. *Konkurentsya* [On Competition]. Moscow, Vil'yams PH, 2005 [in Russian].
7. Radova N.V. *Peredumovy zabezpechennya konkurentospromozhnosti bankiv Ukrainy* [Background ensure the competitiveness of Ukrainian banks]. *Ekonomika i Suspil'stvo – Economy and Society*, 2017, No. 8, pp. 659–665 [in Ukrainian].
8. Chernova S.A., Alieva M.Yu. *Metodicheskie podkhody k otsenke konkurentosposobnosti regional'nykh kommercheskikh bankov* [Methodological approaches to the competitiveness assessment of regional commercial banks]. *Izvestiya Ural'skogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta – Journal of the Ural State University of Economics*, 2015, No. 1 (57), pp. 89–99 [in Russian].
9. Claessens S., Laeven L. What drives bank competition? Some international evidence. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 2004, No. 36, pp. 563–583.
10. Panzar J.C., Rosse J.N. Testing for “Monopoly Equilibrium”. *Journal of Industrial Economics*, 1987, No. 35, pp. 443–456.
11. Shaffer S. Conduct in a banking monopoly. *Review of Industrial Organization*, 2002, No. 20, pp. 221–238.
12. Trembovetskyi V. Testing for competition in banking sector: evidence from Ukraine. *Extended abstract of MA thesis*. Kyiv, Kyiv School of Economics, 2010.
13. Shirinyan L.V. *Finansove Rehulyuvannya Strakhovoho Rynku Ukrainy: Problemy Teorii ta Praktyky* [Financial Regulation of Ukraine's Insurance Market: Problems of Theory and Practice]. Kyiv, Center for Educational Literature, 2014 [in Ukrainian].
14. Koch S., Schneider S., Schneider R., Schröck G. Basel IV: What's next for European banks? McKinsey & Company, available at: <https://www.mckinsey.com/business-functions/risk/our-insights/basel-iv-whats-next-for-european-banks>.
15. Khoruzhyi D. *Suchasni tendentsii vprovadzhennya polozhen' Bazelya III* [Contemporary trends in the implementation of the Basel III]. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy – Herald of the National Bank of Ukraine*, 2015, No. 4, pp. 60–65 [in Ukrainian].
16. Dolgikh V. *Neparametrychni otsinky vplyvu inozemnoho kapitalu na efektyvnist' diyal'nosti bankiv Ukrainy u 2005–2012 rr.* [Non-parametric estimations of the influence of foreign capital on the efficiency of activity of Ukrainian banks in 2005–2012]. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy – Herald of the National Bank of Ukraine*, 2013, No. 10, pp. 36–42 [in Ukrainian].
17. Shirinyan L.V., Shirinyan A.S. *Metodolohiya kompleksnoi otsinky vidkrytosti rynkiv bankiv'skykh i strakhovykh posluh Ukrainy* [Methodology for a comprehensive assessment of a market openness of the banking and insurance services in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2017, No. 12, pp. 55–60 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24 травня 2018 р.
і була оновлена 13 березня 2019 р.

Закінчення – у наступному номері журналу.
The article was received by the Editorial staff on May 24, 2018
and was updated on March 13, 2019.
The end of the article is in the next issue of the journal.